

Johanne A. van Archem

Zwarte zomer

Uitgeverij Zomer & Keuning

Loes Bortink haalde diep adem en wachtte een ogenblik voor ze op de derde deur in de lange gang tikte. Ze zag ertegen op om over de drempel te stappen.

Ze was nog maar enkele weken aan het werk in dit tehuis voor bejaarde mensen. Ze had een nieuwe baan, een nieuw onderkomen, ze was weg uit het ouderlijk huis. Het beviel haar, ze kon niet anders zeggen. Vader en moeder Bortink uit Enschede hadden hun dochter gelaten naar Deventer zien vertrekken. Het zat erin, zeiden ze zuchtend. Dochter Loes was al lang en breed meerderjarig en ze was toe aan een nieuwe stap in haar leven, na de enerverende jaren die achter haar lagen: de oorlogsjaren.

Haar jongere zus Wilma was onlangs getrouwd, na een verkeringstijd van enkele jaren. Een jongeman uit het westen van het land was de uitverkorene, zoals vader Fredrik enigszins plechtig kon zeggen. De jongeman was vlak voor de oorlog in Hengelo komen wonen en in het laatste oorlogsjaar ondergedoken in Enschede, toen de mannen werden opgeroepen voor verplicht werken in Duitsland. Hij had een onderkomen gevonden bij de burens en zag Wilma regelmatig.

‘Ja, zo is het gekomen,’ verzuchtte haar vader. ‘De natuur roept, zullen wij maar zeggen. Dat hou je niet tegen.’

Het was een eenvoudige bruiloft geworden, want er was, nu bijna twee jaar na de bevrijding, nog weinig overdaad aanwezig in Nederland, al straalden bruid en bruidegom van geluk. Alle etenswaren en goederen waren nog op de bon en lang niet alles was voldoende te verkrijgen.

Tja, het was niet altijd de oudste die het eerst trouwde. Loes had geen verkering, geen vriend, zoals ze het tegenwoordig pleegden te noemen. In die dolle dagen na de bevrijding was zij zo veel mogelijk keurig thuisgebleven, tot genoegen van haar ouders.

Nee, geen Engelsman of Canadees voor Loes. ‘Dat rijmt niet,’ zei moeder Coba met een olijke blik naar het liedje: *Trees heeft een Canadees*. Coba was er blij om. Hoeveel meisjes waren niet tot de ontdekking gekomen dat onbezonnenheid tijdens het mooie bevrijdingsfeest uitliep op jarenlang verdriet en schande.

Ach, er was zo veel veranderd sinds de oorlog was afgelopen. Het leven begon weer ‘normaal’ te worden na de vijf jaren van bezetting en onderdrukking. Er waren weer goederen te verkrijgen, al waren ze duur en op de bon.

De familie had niet veel narigheid in de oorlog ondervonden, ook al werd Enschede zwaar getroffen door het oorlogsgeweld. Het huis was onbeschadigd gebleven. Ze woonden niet in het centrum van de stad, maar in een andere wijk, wat meer buitenaf.

Vader Fredrik had zich zo goed en zo kwaad als het ging door die donkere jaren heen geslagen. Hij was ondergedoken toen hij werd opgeroepen voor werken in Duitsland, net als zo velen. Werken in Duitsland vertikte hij, zei hij zonder aarzelen. Hij had vijfentwintig jaar in Duitsland gewoond en was vlak voor de oorlog teruggekeerd naar Enschede. Lang geleden was hij naar Gronau gegaan, omdat er geen plaats meer was voor hem bij de textielfabriek in zijn geboorteplaats, een dorp op zo’n dertig kilometer afstand van Enschede. Hij was destijds een van de voor mannen geweest van een staking en dat was de fabrikant niet vergeten.

Fredrik had nooit een hekel gehad aan werken in Duitsland, maar hij ging niet terug als hij daartoe werd gedwongen door de bezetter, zei hij.

Hij dook onder bij een kennis buiten de stad. Daar werkte hij op het land en op de boerderij, en hij had nooit een mof gezien in al die maanden van 1944, beweerde hij later.

Moeder Coba redde zich wel, zoals iedereen zich redde.

Toen de bevrijding kwam, had ze nog drie handdoeken en vier theedoeken in de kast, zei ze met enige overdrijving. De rest was geruild voor voedsel en andere noodzakelijke levensbehoeften.

Na die donkere jaren begonnen de fabrieken weer te draaien. Dochter Loes had vanaf haar veertiende gewerkt in die textielhallen, maar nu wilde ze toch een andere kant op. Niet meer in die benauwde fabriek.

‘Wat wil je dan?’ vroeg moeder Coba.

Loes wist dat heel goed, merkte haar moeder: ze wilde de verzorging in. Een opleiding tot verpleegster was misschien wat bezwaarlijk, ze was geen jonge meid meer van amper twintig,

maar er waren handen genoeg nodig in een tehuis voor bejaarden of langdurig zieken. Dat maakte haar niet zo veel uit.

Ze werd weldra aangenomen in Deventer in een bejaardenhuis.

Loes vond het leuk toeven in deze oude stad met haar smalle straten en haar mooie brink, al was de stad niet zonder schade door de oorlog gekomen. Met name was ze verrukt van de brede rivier de IJssel.

Ze wandelde graag door het centrum, vooral nu de winkels weer wat te bieden hadden. Het was allemaal nog wel aan de prijs, maar het was soms gezellig druk in de stad.

Ze was nog niet terug geweest in Enschede. De eerste drie weken werd ze geacht in Deventer te verblijven, wennen aan de nieuwe omgeving. Aan het eind van de week ging ze voor het eerst terug naar huis.

Loes kon uitzien naar aankomende vrijdag. Ze verlangde naar haar familie, naar haar pasgetrouwde zus Wilma en de ouwelui. Ja, ook een beetje naar de verdere familie, haar neef Gerrit en zijn vrouw Maaïke. Die woonden niet ver bij haar ouders vandaan, en ze ging weleens met Maaïke om. Zij had ook een rol gespeeld in Loes' keuze voor de verzorgingssector. Dat had zij vroeger zelf ook graag gewild, vertelde de jonge vrouw. Maar helaas, het was er niet van gekomen.

Neef Gerrit had een goed huwelijk gedaan, zei vader Fredrik met bewondering. Dat je vader geen geld had, kon je niet helpen, maar dat je schoonvader het niet had, was je eigen schuld, en dat had neef Gerrit goed begrepen, vond hij. Die was getrouwd met de dochter van zijn baas. Hij werkte bij de technische dienst van een textiel fabriek en zijn baas was erg op hem gesteld. Hoe hij het voor elkaar had gekregen om de dochter te veroveren, bleef een beetje raadselachtig, maar het was een feit dat Gerrit en Maaïke al een negental jaren getrouwd waren.

Coba en haar man Fredrik waren op de lange neef gesteld. Gerrit had gouden handjes. Toen zij en Fredrik in Enschede kwamen wonen, had Gerrit alle elektriciteit in hun nieuwe huis aangelegd. Als er iets was met dat soort geheimzinnige apparaten, werd Gerrit alsnog geroepen. Hij kwam altijd, opgeruimd en vro-

lijk, ook al had hij een druk leven met zijn gezin en zijn werk.

Zijn vrouw Maaïke werkte sinds kort in dezelfde modewinkel waar ze vroeger ook had gewerkt, en dat wekte enige verbazing. Waarom deed ze dat? Dat was toch niet nodig, ze had werk genoeg in huis. Maar Gerrit haalde zijn schouders op. ‘Ze hebben het haar dringend gevraagd en ze doet het graag,’ zei hij enkel. ‘En dan ga ik niet dwarsliggen. Oma past met plezier op de boys.’

Loes vond dat ergens wel grappig. Maaïke was geen doorsnee huisvrouw, had ze weleens opgemerkt. Het was een aardige meid, ook al kwam ze van een gegoede familie.

‘Een aanwinst voor de familie,’ zei vader eens met de nodige spot.

‘Als wij dat maar zijn voor haar,’ zei Coba daarop.

Loes had haar wenkbrauwen gefronst. Rare opmerking, had ze toen gedacht. Waar slaat dat nou op? Er was niets aan te merken op de familie, daar had de moeder van vader Fredrik, oma Bortink, genoeg achterheen gezeten in vroeger dagen.

‘Als je bij oma Bortink door de beugel kon, had je geluk gehad,’ zei moeder Coba weleens. ‘Dat had ik blijkbaar, vraag me niet hoe het kon.’

Oma Bortink. Loes glimlachte triest.

Oma was er niet meer. Vlak voor de oorlog was ze overleden, ver in de tachtig. Ze had al jaren in huis gewoond bij haar jongste zoon, de vader van Gerrit, op een uurtje afstand van Enschede.

De dood van oma Bortink in het voorjaar van 1940 kwam voor iedereen hard aan, zowel voor de kinderen als voor de kleinkinderen. Oma was onmisbaar en leek het eeuwige leven te zullen krijgen. Maar na een korte ziekte was het onvermijdelijke toch gebeurd.

‘Ik ben tevreden, het leven was goed voor mij,’ zei ze nog en daarna zakte ze weg.

Oma was nog lang niet vergeten. Hoe vaak zei vader Fredrik niet: ‘Mijn moeder zou wel zeggen...’

Loes kon daarom glimlachen, ook zij miste oma nog steeds.

Dat schoot allemaal door haar heen terwijl ze op de deur klopte van kamer drie.

Hier woonden geen aardige mensen, hier woonden nare mensen, en dan overdreef ze niet. Ze waren bijna spreekwoordelijk vervelend, wist Loes al vanaf de eerste dag. Wat bezielde die mensen eigenlijk, had ze zich afgevraagd. Waarom waren ze zo onaangenaam? Ze woonden al voor de oorlog in dit tehuis en geen enkel lid van het personeel was op hen gesteld. Dat de oude mensen ook niet populair bij hun eigen familie waren, bleek wel uit het feit dat er slechts sporadisch bezoek voor hen kwam. Zelfs een geestelijke had het al opgegeven om regelmatig een bezoek af te leggen en kwam alleen bij hoge uitzondering. Met deze mensen kon je geen contacten onderhouden, vonden de collega's.

Het echtpaar was hoogbejaard en liet zich te pas en te onpas voorstaan op hun hoge afkomst. 'Vroeger wisten die arbeiders nog waar hun plaats was; de pet ging van het hoofd als ik langskwam. Toen wist iedereen nog hoe het hoorde,' placht de oude man op te merken. En hij was goedgehumt als hij zo praatte. Meestal zei hij geen stom woord, net zomin als zijn vrouw. Het personeel was te min om een woord tegen te zeggen, vonden ze, personeel was er om gecommandeerd te worden.

'Onzin,' zei het hoofd van de afdeling steevast als er weer eens werd geklaagd over het echtpaar en hun verregaande arrogantie. 'Dat vertellen ze misschien wel, maar als ze werkelijk van deftige afkomst waren, zouden ze niet in dit tehuis zitten. Hier zit gewoon Jan met de pet. En de verblijfskosten worden betaald door de gemeente, ook die van hen.'

Ze weigerden om in de grote zaal te komen eten, ze aten op hun kamer. 'Dat klootjesvolk had geen tafelmanieren,' vond mevrouw. De ergernis over de tafelmanieren van dat gewone volk was een aanslag op haar zenuwgestel, beweerde ze.

Ze weigerden koffie te drinken met andere bewoners, ze wensden koffie op hun kamer. Ze kwamen eigenlijk zelden van hun kamer af. Ook niet om eens een wandeling te maken in het park rondom het huis, terwijl ze nog redelijk ter been waren.

Merkwaardige mensen, die jaren geleden vanuit de omgeving van Enschede naar hier waren gekomen, vertelden collega's al de eerste dag toen Loes haar werk begon in het tehuis. En ze kreeg strikte orders mee hoe om te gaan met deze mensen.

Van Zuijlen, heette het echtpaar. En ze wensten te worden aangesproken met meneer en mevrouw. ‘Waag het niet om Van Zuijlen te zeggen tegen hem,’ adviseerde een collega. ‘Zoiets kun je wel doen tegen de andere bewoners, maar niet tegen hen.’

Loes was opmerkzaam geworden. Van Zuijlen? Zo heette Maaïke van neef Gerrit toch ook van haar meisjesnaam? Was het soms familie? Zei haar collega niet dat ze van Enschede kwamen?

Loes had de ouders van Maaïke meer dan eens ontmoet. Aardige mensen. Maaïkes vader was natuurlijk een heer, al liep hij vaak rond in een stofjas op zijn werk. Hij was chef van de technische dienst en Gerrit werkte onder hem als eerste monteur.

Was het familie? Welnee, dit soort mensen kon geen familie zijn van Maaïke en haar ouders, daar was Loes van overtuigd. Hoe vaak had Maaïke niet verteld dat haar moeder vroeger in de fabriek had gewerkt en dat haar grootouders van moederskant fabrieksarbeiders waren. Nu Loes erover nadacht, over de ouders van Maaïkes vader had ze het nooit gehad. Die leefden allang niet meer, scheen het. Had vader Fredrik niet een keer zoiets opgemerkt?

Loes had zich voorgenomen aardig te zijn voor het echtpaar Van Zuijlen. Ze voelde een beetje medelijden. Waren er geen kinderen of verdere familieleden? Ze hadden blijkbaar niemand die zich om hen bekommerde.

‘Pas op,’ had een collega gezegd. ‘Ze jagen je meteen de kamer weer af. Je kunt geen gedoe met die mensen hebben. Ze zien je als hun dienstmeid. Als ze beginnen te commanderen, ga je gewoon weg. Ze hebben je niet te bevelen.’

Loes was te zachtaardig en wilde te graag een goede band met de bewoners opbouwen. Dat lukte met de meeste mensen ook wel, maar met deze twee mensen lukte het niet.

Ze werd geschoffeerd door hen, en de tweede dag dat ze in het tehuis werkte, kwam er zelfs een leidinggevende aan te pas, die het echtpaar streng toesprak. Maar dat zou niet helpen, zei ze toen ze weer op de gang stonden.

‘Hou je aan de orders, Loes. Dat is geen verzoek, dat is een opdracht. Geen privileges voor dit echtpaar, voor hen gelden dezelfde regels als voor de andere bewoners.’

Loes had meteen haar les geleerd. In het vervolg bleef ze op

afstand. Ze zette de koffie neer op het tafeltje en schonk niet in, zoals ze in haar naïviteit de eerste keer had gedaan. Ze werd meteen afgeblaft omdat het lepeltje aan de verkeerde kant op het schoteltje lag.

Voor andere bewoners die niet van de kamer konden omdat ze bedlegerig waren of te slecht ter been, werd zorgzaam koffie of thee ingeschonken. Maar deze mensen konden best naar de zaal gaan, waar iedereen die goed ter been was, kwam om koffie te drinken. Dat weigerden ze. Nadat er een paar keer een naar incident in de zaal was veroorzaakt door de beide oude mensen, kregen ze in zoverre hun zin dat de koffie om de deur werd geschoven. De leiding gaf toe, vooral omdat de andere bewoners het echtbaar ook niet graag zagen komen. Aan het protest van het echtbaar dat ze zelf hun koffie in moesten schenken, werd geen aandacht besteed.

Nadat ze de koffie op het tafeltje had gezet, liep Loes meteen weer naar de gang om verder te gaan. Bij de vrouw die een kamer had naast het echtbaar, bleef ze langer. Even bijkletsen. De vrouw van begin zeventig praatte graag. Ze kreeg veel bezoek en hoorde ook veel. Alle roddels uit de stad kwamen langs haar deur, zei een collega vaak opgewekt.

‘Hallo Annie,’ groette Loes toen ze de deur opendeed en met de kan naar binnen kwam. ‘Hoe gaat het vandaag?’

De vrouw kwam moeizaam overeind uit haar bed. ‘Zo z’n gangetje,’ zei ze en ze probeerde te gaan zitten, al had ze er moeite mee. ‘Je was hiernaast?’ wilde ze weten.

‘Ja, ik sla hen niet over.’

‘Zou je wel moeten doen,’ bromde Annie. ‘Ik heb nog nooit zulk onbeschoft volk meegemaakt. Ik ben dan wel van een heel gewone arbeider – mijn vader had vaak geen werk in de winterdag en ik moest regelmatig met een halfvolle maag naar bed omdat er niets te eten was – maar ik heb betere manieren dan dat daar,’ met een knik van haar hoofd in de richting van kamer drie.

Loes glimlachte en zweeg. Niet op ingaan, dacht ze. Het is wel bekend dat Annie gebeten is op haar burens. Ze was trouwens bij lange na de enige niet.

Hoe kregen die mensen het voor elkaar om iedereen in de gor-

dijnen te jagen? Waarom deden ze dat? Beseften ze niet wat ze zichzelf daardoor aandeden? Hoe alleen ze kwamen te staan?

Annie slurpte heerlijk van haar koffie en Loes ging even zitten bij haar bed. Ze had de meeste mensen al van koffie voorzien en was mooi op tijd, merkte ze. Ze nam het kopje weer aan en schudde het kussen op.

‘Je bent een lieve meid,’ meende Annie en ze klopte Loes op de hand. ‘Vanmiddag komt een juffrouw om mij voor te lezen. Het zien wordt steeds slechter. Zou je het boek vast klaar willen leggen?’ Ze wees naar een boek dat naast de kleine radio lag. Annie was apetrots op de radio, ze had het toestel gekregen van alle familieleden, die een paar centen bij elkaar hadden gelapt, zoals werd verteld bij het overhandigen.

Loes pakte het boek en legde het naast Annies bed.

‘Een mooi boek, het gaat over de Grote Oorlog aan het front in Frankrijk,’ kletste Annie tevreden. ‘Dat is ook verschrikkelijk geweest.’

‘Toen was ik nog niet eens geboren,’ lachte Loes.

‘Dat was ook geen beste tijd, meisje, al was Nederland neutraal.’

‘Mijn ouders woonden toen in Duitsland, ik ben daar ook geboren,’ babbelde Loes ontspannen.

Annie wist dat al. Toen Loes dat voor de eerste keer vertelde, was het gezicht van de vrouw strak geworden. ‘Je bent toch geen mof?’ bitste ze toen.

Duitsland lag gevoelig, had Loes meteen begrepen. Sindsdien vertelde ze aan andere bewoners dat ze in Enschede geboren was.

Annie vertelde met genoegen dat ze in de krant had gelezen dat er gisteren weer zo’n NSB’er tegen de muur was gezet. Het waren er lang niet genoeg, vond ze. ‘Vorige week hebben ze nog een van die schooiers gratie verleend. Nou, dat had hij van mij niet gekregen.’

‘Het is anders geen kleinigheid om iemand ter dood te brengen,’ zei Loes nadenkend.

‘Die vent deugde voor geen cent. Die had heel wat mensenlevens op zijn geweten, stond in de krant. De kogel was veel te goed voor hem,’ mopperde Annie. ‘Als je hoort hoe die lui hun medemensen eraan gewaagd hebben...’

Loes zweeg dan maar. Vader Fredrik had zo zijn bedenkingen over de felle haat die er heerste tegen de Duitsers en de landverraders, die vaak nog vastzaten. ‘We zijn blijkbaar alweer vergeten hoe we zelf gekoeioneerd werden. Sommigen van ons zijn geen cent beter dan die rotmoffen,’ had hij meer dan eens gezegd.

‘Jij vertelde al dat er zo veel Nederlanders in Duitsland woonden voor de oorlog. Is dat nog zo?’ vroeg Annie ineens.

‘Er zijn veel Nederlanders in de jaren dertig teruggegaan naar Nederland toen Hitler goed en wel aan het bewind was. Wij ook. Je kreeg de keuze: Duitser worden of weggevoerd. Maar je moest wel weg kunnen. Sommigen konden dat niet. Er was in Nederland niets: geen werk, geen geld, geen huis... Wij hadden geluk.’ Met dank aan neef Gerrit en aan zijn schoonvader, wist Loes. Die hadden zich erg ingespannen voor werk en een huis.

Annie knikte langzaam. ‘Maar toch, Hollanders horen niet in Duitsland,’ vond ze.

Ze legde haar hand weer op die van Loes. ‘Die lui van hiernaast.’ Ze knikte in de richting van kamer drie. ‘Die waren ook niet helemaal oké in de oorlog...’ zei ze ineens.

‘Hoezo, niet oké?’ vroeg Loes verwonderd. Een nieuw woord, oké. Van de geallieerden overgenomen, die riepen ook om de haverklap oké.

‘Jij bent hier nog niet zo lang, je hebt die jaren hier niet mee gemaakt, maar het was hier niet best. Veel bombardementen, het merendeel van de woningen in Deventer is beschadigd geraakt, om niet te spreken over al die compleet verwoeste huizen, vooral door die gevechten om de IJsselbruggen. Alles is nog lang niet hersteld. En dan die lanceerbasis voor de V1 in de buurt. Daarvan ging er geregeld een de verkeerde kant op en kwam op Deventer neer. En dan had je hier dat landhuis Oxerhof, in Colmschate. Daar hebben die moffen heel wat jonge Nederlanders onder handen gehad in het laatste oorlogsjaar. En op de dag van de bevrijding schoten ze nog tien Nederlanders dood. Nee, het was hier lang niet prettig in die jaren.’

Loes luisterde geduldig. Annie vertelde veel over die tijd. Ze had haar man bij een van de vele bombardementen verloren en kinderen hadden ze nooit gekregen. Zelf kwam ze gewond onder

het puin van haar woning vandaan, haar beide benen waren zwaar aangetast. Ze kon niet meer zelfstandig wonen en was hier terechtgekomen. Ze lag vaak in bed, soms probeerde ze op een stoel te zitten. Lang kon ze dat niet volhouden.

‘Die lui van hiernaast deugen niet, als je het mij vraagt.’ Annie dempte haar stem alsof ze konden meeluisteren. ‘Ik kwam hier in 1943. Ik was hier nog niet lang, hooguit enkele weken, toen kwam er een kerel op bezoek bij hen. Dat was opvallend, want er kwam geen mens binnen bij die lui, buiten een dominee om. Ze hebben die vent wel binnengelaten. Ik hoorde van de verpleging dat het een zoon van hen was, dat had hij de portier verteld. De vent vroeg om geld. Nou, dat hebben ze niet, die lui. Je zou denken van wel, maar ze hebben nog minder te makken dan ik. Ik begreep er helemaal niks van, niet van die lui en niet van die bezoeker.’

Loes slikte iets weg. Wat een rare vent, die zoon. Hij wilde geld? Hij wist toch wel dat zijn ouders niets hadden? Dat kon niet als je in een tehuis als dit woonde.

‘Hij is nooit meer geweest,’ vertelde Annie. ‘Maar ik weet wel dat het personeel er niet gerust op was. Die vent liep op de bovenverdieping rond te loeren, en er waren hier een paar Joodse mensen ondergedoken. Die zijn toen halsoverkop weggegaan. De directrice was bang dat die vent een verrader was.’

De vrijdag daarop reisde Loes met de trein naar Enschede. Het was vroeg in de avond en ze zou hopelijk nog bij daglicht het huis van haar ouders bereiken. Vorig jaar was de zomertijd afgeschaft die in de oorlog had gegolden, het scheelde toch wel, dat ene uur.

Ach, dat was een van de minst problematische zaken, zei vader Fredrik altijd. Een uurtje korter of langer licht, wie maalde daarom?

De hele week had het verhaal van Annie door haar hoofd gespeeld. Die vent die liep rond te loeren in het tehuis. Hij had geld geëist. Wat had je toch rare mensen op de wereld.

Voorzichtig had Loes geïnformeerd bij een oudere collega, die hier ook al tijdens de oorlogsjaren had gewerkt. Ze werkte veel samen met Miny en Loes mocht haar graag.

‘Ach, je was toen voorzichtig,’ zei die schouderophalend. ‘We hebben nooit veel last gehad van de moffen. Die lui waren bang voor dit soort tehuizen en bleven er liever weg. Ja, inderdaad, er waren hier enkele Joodse onderduikers, die moesten op een gegeven moment weg. Of dat kwam door dat bezoek van die zoon van het echtpaar van kamer drie? Het was in diezelfde tijd en je kon geen risico nemen. Die Joodse mensen hebben de oorlog ergens anders ondergedoken gezeten. Ze zijn vorig jaar naar Amerika vertrokken, daar hadden ze nog verre familie, geloof ik.’

Dat temperde het verhaal wel een beetje. ‘Annie slaat soms door,’ zei Miny nog. ‘Ze is verschrikkelijk fel en haatdragend, die zou het liefst zien dat alle NSB’ers en hun vriendjes werden doodgeschoten.’

‘Ze heeft ook wel het nodige meegemaakt, nietwaar? Haar man verloren, het huis in puin, zelf in een tehuis terechtgekomen...’

‘Er zijn er meer die dat is overkomen, Loes. Er zijn ook mensen die niet meteen terechtkonden in een tehuis als dit en die zelf een oplossing moesten vinden.’

Loes knikte nadenkend. ‘Heeft Annie soms ook familieleden verloren die in het verzet zaten?’

‘Niet dat ik weet. En Annie zelf bemoeide zich ook niet met zulke activiteiten, ze keek wel uit. Ze heeft geen goed woord over

voor die lui die in het verzet zaten, die waagden er alles en iedereen aan, volgens haar.' Collega Miny grinnikte ineens. 'Maar ze is niet de enige die vindt dat NSB'ers strenger moeten worden gestraft. Mijn vader heeft het er ook geregeld over. Kom op, joh, aan het werk.'

Loes keek naar buiten en overzag het voorbijrazende landschap. Ze voelde de zoele wind om de oren, het raam was een eindje opengezet, maar het bleef benauwd in de trein. Het weer was dit jaar wel erg zomers, na een heel strenge winter waar geen eind aan leek te komen. En toen ineens kwam het voorjaar en met het voorjaar de warmte. Al weken achtereen was het warm, soms zelfs benauwd. Heel on-Nederlands, werd er geschreven in de kranten, die weer waren verschenen vlak na de oorlog.

Ook in het tehuis was het soms benauwd. Ze had mensen een beetje ziek zien worden. Veel van de bewoners hadden weinig of geen weerstand en konden dit soort weer niet voor langere tijd aan.

Het hoofd van de afdeling had al somber opgemerkt dat er misschien wel meer sterfgevallen zouden zijn dan in andere, koelere jaren.

Het echtpaar Van Zuijlen had zich op hoge toon beklaagd over de warmte, alsof het tehuis iets aan het weer kon veranderen. Ze zaten pal op het zuiden, zei mevrouw deftig met een hete aardappel in haar keel. Waarom waren er geen markiezen voor de ramen?

Markiezen? Wat waren dat voor dingen?

O, zonwering aan de buitenkant. Had mevrouw misschien niet vernomen dat dat soort luxe amper te verkrijgen was nu de oorlog net voorbij was? Ze kon ook gewoon de gordijnen sluiten om de zon buiten te houden. Dat deed iedereen.

Een verachtelijke blik was het antwoord. Een tirade van meneer hoe vroeger het personeel in zijn villa de markiezen al liet zakken voor het echtpaar naar beneden kwam. De hele dag was het koel in huis.

Nee, een naam kenden ze niet voor de leden van de staf, dacht Loes smadelijk. Het werd ook nooit bij naam genoemd. Personeel was niet in tel, dat diende zijn plaats te kennen.

Niet aan denken, ze ging een paar mooie dagen tegemoet bij pa en ma in Enschede, zonder markiezen voor de ramen en met de gordijnen dicht. 's Avonds in de achtertuin onder de opgroeiende fruitbomen was het waarschijnlijk aangenaam zitten in de schemering.

Ze keek weer naar het voortijlende landschap. Koeien in de wei, het waren er dit jaar weer meer dan vorig jaar. Het ging beter met het land en de bevolking, al was de opbouw amper begonnen. Veel stadskernen en dorpen lagen nog in puin. Veel mensen die hun huis kwijt waren door bombardementen, woonden nog bij familie, en dat was niet altijd even probleemloos. Ook de levensmiddelen waren niet volop te verkrijgen. Een pak koffie of een stukje kaas was soms niet voorradig en kostte een vermogen.

Ineens zag ze een boerderij die in puin lag en compleet verlaten was. Ze draaide zich helemaal terug om de ruïne zo lang mogelijk te zien, maar die was snel uit het gezichtsveld verdwenen. Dat was geen toevallige bom die daarop terechtgekomen was, dacht ze. Dit was moedwillig gebeurd, de muren waren ook geblakerd. De boel was duidelijk afgebrand.

Ze had bij de reis naar Deventer toe de ruïne niet gezien. Nu schrok ze toch een beetje. Wat was daar voorgevallen? Moedwillig in brand gestoken, zoals vaker was gebeurd in de oorlogsjaren? Hadden de bewoners onderduikers gehad, bemoeiden ze zich met het verzet? Waren ze op die manier afgestraft? Of had de boerderij in de frontlinie gelegen bij de gevechten tussen geallieerden en Duitsers?

Haar gedachten holden terug naar de jaren van de bezetting. Zij hadden weinig last gehad, al was het angstig met al die bombardementen op de stad. Ze hadden ook inwoning gehad van familie van moederskant, die weggebombardeerd waren van de Veldkamp, een wijk in de stad. Ze waren pas na de bevrijding weer teruggegaan naar de oude woning, die provisorisch was hersteld. Er werd nog flink gebouwd in die buurt.

De trein stopte. O, Rijssen alweer, dacht ze. Het ging sneller dan ze dacht.

Ze verzonk weer in gedachten, diep in haar hoekje in de trein. Ze schrok op toen ze merkte dat de trein minder vaart maakte. Ze

keek naar buiten. Ze passeerden een noodbrug, die door de geallieerden was aangelegd. Er werd druk gewerkt aan een nieuwe brug ernaast. Veel bruggen waren verwoest en werden hersteld, maar het duurde lang. Ze waren nu al twee jaar bevrijd en niet alle bruggen waren alweer hersteld; soms stonden boze stukken in de krant over het langzame herstel.

Net als die boerderij, die lag er ook nog helemaal in puin bij. Er was in deze omgeving vlak voor de bevrijding hard gevochten, dat had ze meer dan eens gehoord. Ze zuchtte hoorbaar.

Een vrouw tegenover haar glimlachte. ‘Diep in gedachten? Ik ben allang blij dat we weer zonder al te veel oponthoud kunnen reizen. Tjonge, wat was er veel kapot in de dagen van de bevrijding.’

Loes knikte beleefd.

Ze waren intussen in Almelo aangekomen en ze stond op. Ze moest overstappen. Ze zei vriendelijk goedendag en verliet de coupé om naar de andere kant van het perron te lopen.

Nog een halfuur, dan was ze thuis.

Vader Fredrik wachtte bij het station, tot verrassing van Loes. Hij kwam zo van de fabriek, hij werkte vaak tot later in de avond nu er weer volop werk was. Ploegendienst werd het genoemd, er werd op verschillende uren gewerkt zodat de fabriek bijna continu in bedrijf was. Hij had zijn colbertje over zijn arm. Het was te warm voor zo’n ‘buis’.

‘Ja, ik dacht: straks weet ze de weg niet meer,’ grinnikte hij en hij loosde haar het station uit. ‘Vroeger kon je met de tram, maar nu nemen we de bus.’

‘Toe maar, geld te veel?’ plaagde ze.

Fredrik gaf geen antwoord, maar stevende regelrecht op de bus af en kocht twee kaartjes richting de buitenwijk waar hij woonde.

Nog geen tien minuten later stond Loes voor het haar bekende huis. Ze was weer thuis, dacht ze blij. Ze zou met plezier altijd terugkomen in dit huis.

Moeder stond al bij de buitendeur. ‘Ik dacht het wel: pa gaat naar het station,’ zei ze opgewekt.

Loes zat amper achter een mok surrogaatkoffie of ze moest ver-

tellen. Hoe ging het daar? Waren ze aardig, lieten ze haar niet te veel vieze karweitjes opknappen? Je hoefde Coba niets te vertellen over de verpleging, daar wist ze alles van, ze had ooit eens in het ziekenhuis gelegen, vandaar. Knappe kerel die haar daar weer binnen de deur zou krijgen, ook al was ze doodziek.

Loes kon haar ouders geruststellen. Ze werkte er graag. Aardige collega's, aardige bewoners ook, de meeste tenminste.

'Ja, nare lui vind je overal. Niks aan te doen, als je dat niet wilt moet je op een onbewoond eiland gaan zitten en dan krijg je vroeg of laat nog ruzie met jezelf,' vond Fredrik. 'Niks van aantrekken, dat is het beste.'

'Hoe is het hier?' vroeg Loes toen.

'Goed, druk. Er komt een hoop werk aan in de fabriek. Er komt een nieuwe hal bij.' Fredrik lachte ineens. 'Het duurt niet meer zo lang, dan kan ik met pensioen. Met dank aan Drees en zijn noodwet.'

Coba schudde haar hoofd. 'Dat kan allemaal waar zijn, maar een vetpot is het niet, Fredrik. Je moet nog niet aan die zaken denken, dat zit er nog niet in. We begonnen er net een beetje bovenop te komen toen de oorlog kwam. En toen werd het helemaal erg.'

'Hoe gaat het met de familie?' vroeg Loes er dwars overheen. Ze kende de tirade van haar moeder.

Fredrik haakte er haastig op in. Als zijn vrouw begon over de slechte jaren was ze nog niet uitgepraat, wist hij.

Met Wilma ging het goed. Ze had een baantje aangenomen in de fabriek. Tja, zo ging dat als er weer volop gewerkt kon worden. Dan waren ook getrouwde vrouwen welkom, anders moesten ze netjes thuisblijven. Ach, de jongelui konden het geld goed gebruiken.

En Gerrit was van de week nog even geweest om te kijken naar het licht in de schuur, dat deed een beetje raar. En Loes wist het: vader kwam niet aan die elektriciteitsdraden. Hij had meer dan eens gehoord dat iemand die er geen verstand van had zo dood neer kon vallen, en daar had Fredrik nog geen zin in.

Gerrit had geconstateerd dat er een muis aan het knagen was geweest. Dus werd de val gezet en jawel, binnen een dag was het

beestje gepakt. En nu opletten dat er niet meer van dat spul rondhuppelde. Fredrik was paraat, hij zou die muizen leren te knagen aan zijn elektriciteit.

Loes lachte hardop. Maar ineens werd ze serieus. ‘Zeg, vader, er woont in het tehuis een vreemd echtpaar. Nare mensen ook, ze doen erg uit de hoogte. Ze beweren dat ze van hoge komaf zijn en ze hebben vroeger in Enschede gewoond. Niemand wil eigenlijk met hen van doen hebben, maar ja, ze zitten er al jaren, volgens de collega’s. Ze heten Van Zuijlen, net als Maaïke en haar ouwelui. Het zal toch geen familie zijn?’

De gezichten van haar ouders werden strak. ‘Toevallig. Tja, er zullen wel meer families Van Zuijlen zijn,’ meende Coba meteen met een wat afwerende blik.

Fredrik stemde ermee in. Hij kende ook nog een boekhandel Van Zuijlen, ergens in de binnenstad. Nee, dat was ook geen familie, dat geloofde Fredrik niet. Hij had Maaïke er nog nooit over gehoord.

Loes kon het zich ook niet voorstellen, zei ze en ze stond op. Ze wilde zich even omkleden. Het was zo warm in de trein geweest. Kon ze haar bezwete kleren in de wasmand gooien om ze straks even uit te spoelen? De blouse en de rok waren met een paar uur droog.

Fredrik keek Coba aan toen de deur naar de gang achter Loes was gesloten en de voetstappen op de trap naar boven klonken.

‘Daar heb je het al,’ zei Fredrik met een strak gezicht.

Coba zuchtte even. ‘Ja, we wisten toch dat die lui in dat huis woonden. Het beste is om je op de vlakte te houden...’

‘Ja, dat zeiden we ook toen neef Gerrit destijds in Enschede kwam wonen, weet je nog? Hij wist niks van die oude geschiedenis, maar binnen de kortste keren was hij erachter.’ Fredrik keek wat ongerust.

Coba zag het minder somber in. ‘Toen lag het allemaal anders, Fredrik. Die lui woonden destijds nog in een van de dorpskernen rond de stad. Later, toen die grootouders van Maaïke compleet aan de grond zaten, zijn ze tegen hun zin en onder groot protest naar Deventer gegaan. Ze moesten wel, anders stonden ze op straat. Ze hadden al hun geld erdoorheen gejaagd en wilden ook nog bij de

ouwelui van Maaike intrekken. Nou, Maaikes vader, Vincent, had groot gelijk dat hij daarvoor bedankte. Hij kon het toch al nooit goed doen bij zijn ouders.'

Fredrik snoof verachtelijk. 'Als dat wel gebeurd was, hadden ze de vrouw van Vincent binnen een maand in een gekkenhuis kunnen opbergen. Die was veel te min in de ogen van die ouwe mensen. En wat zijn ze nou zelf?'

Coba knikte. 'Vincent heeft hen in het begin nog weleens bezocht daarginds, het ging uiteindelijk om zijn ouders, vond hij. Hij werd de deur uit gegooid. Hij mocht nooit meer op bezoek komen, ze kenden hem niet meer. Nou, daar hoeft hij niet treurig om te zijn.'

Fredrik zuchtte. 'Het schijnt dat hij ook nooit weer richting Deventer is gegaan. In de oorlogsjaren viel dat ook niet mee om heen en weer te reizen, zeker het laatste jaar niet. Het was beter ook.'

Ze knikten beiden. 'Vincent hield zich bezig met activiteiten die toen beter verborgen konden blijven,' verzuchtte Fredrik.

'Ja, en Gerrit was er ook niet helemaal onkundig van,' knikte Coba. 'Ik heb hem nog een paar keer gewaarschuwd: jongen, pas toch op.'

Fredrik keek wat zorgelijk. Hij was niet echt op de hoogte van het soort activiteit dat Gerrit en zijn schoonvader hadden uitgehaald, maar iets wist hij er wel van. Ze hadden vitale machineonderdelen verdonkeremaand, zodat de machines onbruikbaar waren voor de bezetter. Daarom waren veel machines blijven staan in de hallen, onbruikbaar en oninteressant om naar 'die Heimat' te transporteren. De fabriek draaide redelijk snel weer op volle toeren na de bevrijding, toen die onderdelen ineens weer tevoorschijn kwamen.

'Het is allemaal goed gegaan, ook met die oude geschiedenis van voor de oorlog,' suste Coba. 'De beide meisjes weten nergens van en wat niet weet, dat niet deert. Hoelang hebben die lui nog tijd van leven? Ze zijn een eind in de tachtig.'

Het hele weekend werd er niet gesproken over 'Deventer'. Zus Wilma kwam nog even langs op zaterdagmiddag.

Zondagavond zou Loes weer vertrekken naar Deventer, ze moest maandag op tijd beginnen.

Het speet Loes bijna dat ze alweer terug moest. Tja, dat was het vervelende als je op eigen benen stond. Je ging weer terug naar je eigen onderkomen, nu was je op bezoek bij je ouders.

Tegen vijf uur bracht Coba haar dochter naar de trein. Gezellig kletsend wandelden ze langs de straten. Het was een eindje wandelen, maar op zondag zou Coba geen bus nemen. Fietsen mocht nog net, maar reizen alleen als het niet anders kon. In dit geval kon het niet anders, besefte ze.

Ze keek de trein na waar Loes in verdwenen was en voelde iets van vochtigheid in haar ogen. ‘Mens, hou op met die sentimenten. Het is de normale gang van het leven. Je dochter is volwassen. Wees blij dat ze graag naar huis komt,’ bromde ze tegen zichzelf.

Ze wandelde aanmerkelijk minder monter terug naar huis en de afstand duurde haar nu lang.

Fredrik zat achter de woning in de schaduw onder de fruitbomen. Hij had ze meteen geplant toen hij hier kwam wonen. Appels en peren van eigen boom waren beter en voordeliger, vond hij. Alleen, het was meestal: boompje groot, plantertje dood, zei Coba weleens. Als ze op het fruit van eigen bomen moest wachten, zou ze niet meer weten wat een appel was, beweerde ze.

Fredrik moest toegeven dat de appels een beetje uitbleven. Pas het laatste jaar waren er enige exemplaren verschenen aan de takken, die amper te eten waren.

Fredrik was niet alleen, er was bezoek gekomen, schrok Coba bijna toen ze om het huis heen liep.

Vincent van Zuijlen en zijn vrouw Rita zaten bij Fredrik onder de bomen.

Coba werd toch wat nerveus bij het zien van de twee. Vincent was niet van arbeidersvolk afkomstig. Hij had een uitstraling van ‘meneer’. Hij was ook de chef van de technische dienst van het bedrijf waar Fredrik enige jaren voor de oorlog in dienst was getreden.

‘Komt het gelegen?’ vroeg hij vriendelijk toen hij Coba ontwaarde. ‘Ik hoorde dat Loes alweer vertrokken was.’ Daar hadden ze op gewacht, besefte Coba. Loes wist immers van niks.

Rita van Zuijlen glimlachte haar toe. Bij haar voelde Cobra zich wat beter op haar gemak.

Ze haastte zich naar binnen om koffie te zetten en verontschuldigde zich voor het feit dat er geen goede koffie in huis was. Dat was niet te krijgen, en als het al te krijgen was, bleek het onbetaalbaar. Rita knikte. Zij kende hetzelfde probleem.

Vincent bedaarde Cobra meteen. ‘Maak geen drukte voor ons, we komen zomaar aanlopen. We waren een beetje nieuwsgierig, beter gezegd, ik was nieuwsgierig...’

Fredrik begreep wel wat hen dreef. Hij nam een afwachtende houding aan. Het waren aardige mensen, maar niet zijn soort mensen, dacht hij. Hij zou het niet in zijn hoofd krijgen om onverwacht bij hen aan te kloppen, al vond hij het prima dat ze hier kwamen.

Cobra kwam alweer naar buiten met een blad met koffiekopjes. ‘Het duurt nog even,’ gaf ze aan.

‘Hoe gaat het Loes daarginds?’ begon Rita.

‘Uitstekend,’ knikte Fredrik. ‘Ze is er graag.’

Het bleef even stil. Toen kuchte Vincent en hij merkte op: ‘Ze weet zeker niets over dat vreemde echtpaar dat daar woont?’

Cobra boog haar hoofd. Fredrik staarde even naar zijn vrouw. Loes had wel degelijk het onderwerp aangeroerd. Nee, ze konden niet letterlijk overbrengen wat Loes allemaal verteld had.

‘Ik heb lang niets van hen gehoord,’ merkte Vincent nog op.

‘Het zijn mensen die duidelijk niet bij de rest van de bewoners wensen te horen,’ zei Fredrik wat voorzichtig.

Rita knikte kort. ‘Dat was wel te verwachten.’

Vincent zweeg.

‘Hun gezondheid is goed, gezien hun leeftijd,’ deelde Fredrik mee. ‘Maar geliefd zijn ze niet in dat tehuis, niet bij het personeel en ook niet bij de medebewoners.’

Vincent glimlachte. ‘Dat had ik ook niet verwacht,’ zei hij. Hij zuchtte diep. ‘Ik heb me weleens zorgen gemaakt over hoe het in de oorlogsjaren ging, zeker het laatste jaar. Er was overal gebrek aan.’

Cobra ging ineens rechtop zitten. ‘Loes wist te vertellen dat er nooit bezoek komt voor hen, zelfs een geestelijke komt maar zel-

den opdagen. Iedereen wordt de deur uit gekeken. Maar halfweg de oorlogsjaren was er een man op bezoek geweest, hun zoon, zegt ze. Dat was jij toch niet?’ vroeg ze ineens een beetje fel.

Vincent schudde verwonderd zijn hoofd. ‘Nee, ik ben er ruim voor de oorlog voor de laatste keer geweest. Ik was absoluut niet welkom, beter gezegd: ze hebben me de familie uit gezet.’

Fredrik en Coba keken elkaar aan. Gelukkig maar. Misschien moesten ze iets meer toelichten.

Coba zei: ‘Dat die man kwam, viel destijds een aantal mensen op. De vent liep nogal vrijpostig overal rond in het tehuis. Hij wilde ook geld zien, vertelde Loes, dat had ze vernomen van collega’s. Dat is toch raar gedrag, nietwaar?’

Vincent schoot overeind. Zijn gezicht kreeg een vragende uitdrukking. ‘Hun zoon was bij hen op bezoek midden in de oorlog?’ vroeg hij verbijsterd.

Coba en Fredrik keken bijna geschrokken op. Het echtpaar Van Zuijlen had twee kinderen, twee zoons, dat was bekend. Als Vincent niet op bezoek was geweest, kon het er maar één ander zijn geweest: Arnoud, de oudste broer van Vincent.

Vincent schudde hardnekkig zijn hoofd. ‘Dat kan niet,’ zei hij toen beslist en ook Rita keek verwonderd naar de twee andere mensen onder de weinig schaduw gevende bomen. Zij schudde eveneens haar hoofd. Wie er ook op bezoek was geweest, het kon Arnoud niet geweest zijn.

‘Kan dat niet?’ vroeg Fredrik even verbaasd. Waarom zou dat niet kunnen? Vincent en zijn vrouw hadden voor de oorlog last genoeg met die Arnoud gehad. Hij had eerst zijn ouwelui uitgekleeft tot op het bot, zodat die van pure armoede naar dat tehuis in Deventer moesten vertrekken om nog een dak boven hun hoofd te hebben. Daarna had hij nog geprobeerd om Vincent zo gek te krijgen dat hij zijn portemonnee trok. Die vent verdiende drie keer zoveel als Vincent. Hij was chirurg in een groot Amsterdams ziekenhuis en getrouwd met een heuse gravin die, net als hij, handenvol geld aankon.

Dat moest natuurlijk misgaan en dat ging het ook. Het ging enkele jaren voor de bezetting heel snel bergafwaarts met Arnoud van Zuijlen. Hij had geen geld meer en zijn vrouw stapte op;

bovendien werd hij ontslagen uit zijn baan. Hij had met zijn vingers in de suikerpot gezeten, hadden ze vernomen. Hij had de ambitie om kamerlid te worden voor de NSB, maar daarvoor kwam hij niet in aanmerking. Te veel lijken in de kast vanuit het verleden, zelfs voor die partij, luidde de conclusie. Dat was allemaal bekend bij de ouders van Loes.

Met zulke familie was je niet gezegend, maar vervloekt. Deftig of niet, Fredrik gaf duizend keer de voorkeur aan zijn arbeidersafkomst.

‘Een jaar voor de bezetting heb ik een keer een brief gekregen van mijn vader uit Deventer, een ijskoud briefje waarin mij meegedeeld werd dat hun geliefde zoon Arnoud, door omstandigheden geveld, zichzelf het leven had benomen, zoals het werd omschreven. Het zou door mijn gedrag komen. Tevens werd mij toen te verstaan gegeven dat ik niet meer voor hen bestond en dat ik nooit meer contact mocht zoeken met hen,’ zei Vincent bijna toonloos.